

Ірина ВОЙЦЕХІВСЬКА
Наталія КОЛОМІЄЦЬ
Київ

НОВЕ ВИДАННЯ З УРБАНІСТИКИ УКРАЇНИ

Рецензія на книгу: Бровари на межі тисячоліть / Автори-упорядники Марія Морозенко, Неоніла Струк. – К.: Світ Успіху, 2015. – 432 с.

Протягом багатьох віків наш народ творив свою героїчну історію, розбудовував національну культуру, освіту, науку, захищав свої землі від поневолювачів, виховував шану до мужності предків і любов до рідного краю у своїх нащадків.

Вивчення історії українських земель, міст та сіл має величезне політичне та виховне значення для розвитку нашої держави та суспільства. Це є одним із своєрідних засобів національного самопізнання і самоідентифікації, що сприяє пробудженню гордості за свій народ і свою країну. Розуміння цього було серед кіл освіченої інтелігенції завжди. Варто згадати в цьому сенсі другу половину XIX ст. та історичну школу професора Київського університету Володимира Антоновича, представники якої підготували ґрунтовні праці з історії Київщини, Слобожанщини, Полтавщини тощо (Д. І. Багалій, М. С. Грушевський та ін.). Другий етап краєзнавчих досліджень припадає на 20-ті роки XX ст. Тоді у Всеукраїнській академії наук під керівництвом М. С. Грушевського було створено відділ з вивчення регіональної історії. За часи тоталітарного режиму в СРСР дослідження з локальної історії, як і багатьох інших напрямів національних історичних студій, не схвалювалися владою, а відтак були розгромлені товариства краєзнавців і репресовані їхні учасники.

Ситуація трохи змінилася і покращала в середині XX ст. 29 травня 1962 р. була прийнята постанова ЦК КПУ № 16/18-3 «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР». Дослідники історії створення енциклопедичного довідника «Історія міст і сіл Української РСР» збагатили вітчизняну історіографію студіями, які розкривають структуру та функціонування Головної редакційної колегії видання, результати та значення співпраці науковців і громадськості. Незмінним головою Головної редакційної колегії став тодішній заступник Голови Ради Міністрів УРСР, доктор історичних наук П. Тронько, якому належить чимала заслуга у реалізації цього масштабного проекту.

На рубежі 1950–1960-х рр. Інститут історії АН УРСР виступив із ініціативою підготувати історико-географічний словник Української РСР енциклопедичного типу, обсяг якого мав скласти 26 томів. До проекту залучалися Інститут суспільних наук АН УРСР у м. Львові, Українське географічне товариство, Київський, Одеський, Львівський, Харківський державні університети та інші провідні наукові, громадські, навчальні інституції. Проте через недостатню організаційну підготовку, відсутність підтримки з боку владних структур ідея не викликала належної уваги і залишилась нереалізованою, але не безплідною. Чимало зібраного та опрацьованого матеріалу згодом було використано в «Історії міст і сіл Української РСР».

Одним із знакових міст України і, зокрема, Київської області, є місто Бровари, яке має давню історію, славні традиції, які і нині підтримують броварчани. Історії Броварів, його минулому та сучасному і присвячена рецензована нами книга.

У цілому Броваріана має доволі потужну історіографію. Так, окрім згаданого вже видання «Історія міст і сіл Української РСР», зміст 10-го тому якого включає історико-географічний нарис про київський регіон та короткі відомості енциклопедичного характеру (792 с.), варто згадати ще декілька прикметних видань.

Відомий журналіст, літописець, член Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України, редактор газети «Броварська минувшина», тривалий час неформальний лідер Броварського краєзнавчого осередку Іван Доцин зібрав воєдино чимало цікавих фактів, цифр та імен тих, хто безпосередньо причетний до творення яскравого життєпису Броварів, їхньої слави і величі. Про все це автор лаконічно оповідає у своєрідному мінілітописі – історико-документальній фоторозповіді з серії «Історія рідного краю» «Бровари – рідне місто моє». Книга присвячена 25-й річниці від часу віднесення міста Бровари до категорії міст обласного підпорядкування та Дню міста-97 і була написана та видана на замовлення виконкому Броварської міської ради народних депутатів. У 2003 р. Іван Доцин виступив керівником і талановитим організатором видавничого проекту «Броварщина — наш рідний край», а броварське видавництво «Водограй» підготувало до друку три книги, створені в рамках цього проекту, а саме: «Праотча сторона у межириччі Десни і Трубежа», «Літописна скарбниця» та «Історія поселень Броварського краю».

І, врешті, 2015 р. у серії «Міста України у віках» з'явилося нове історико-документальне видання «Бровари на межі тисячоліть». Авторами-упорядниками стали письменниця, член Національної спілки письменників України Марія Морозенко та генеральний директор видавництва «Світ успіху» Неоніла Струк. Вони очолили редакційну колегію, до якої ще увійшли заступник міського голови м. Бровари Лариса Виноградова; письменниця, ст. науковий співробітник Броварського краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України Марія Овдієнко; краєзнавець та старожил міста Бровари Раїса Щербакова-Кайдан; член Національної спілки художників України, голова секції плакату та графічного дизайну Андрій Будник; академік Академії будівництва України, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки України Петро Іваненко та директор Броварського краєзнавчого музею Віктор Корявий.

Це, без перебільшення, одне з найкращих історико-краєзнавчих видань в Україні як з точки зору його інформативної насиченості, так і з огляду на його художньо-естетичне оформлення в кращих традиціях дизайнерського і поліграфічного мистецтва. Броварські краєзнавці здійснили вражаючу своїми масштабами пошуково-дослідницьку роботу. Видання складається зі вступного слова, XII розділів основного тексту, післямови та численних ілюстрацій та фотографій, які супроводжують виклад матеріалу і складають близько половини твору. Розділи, в свою чергу, поділяються на підрозділи від 3-х в I, III, IV до чотирьох в II, V, VI, VII, IX, X та семи у VIII розділі й одинадцяти у XI розділі. Загалом 51 глава. Розрахована книга на увагу широкого загалу читачів. Найперше вона зорієнтована на мешканців міста Бровари та його округи, на всіх зацікавлених, допитливих і небайдужих людей, кого вабить історія рідного краю та держави, а також всіх тих, кого доля привела у Бровари в службових, бізнесових, приватних чи інших добрих справах.

Відкривається книга вступним словом міського голови Броварів Ігоря Сапожжа, в якому він, зокрема, закликав ознайомитись з цією книгою та відзначив, що в складних умовах нашого сьогодення дуже важливо зберегти свою ідентичність: мову, історію культуру; потрібно втримати зв'язок поколінь, зв'язок історичної пам'яті. Мер Броварів наголосив на тому, що автори-подвижники цього видання, яке є результатом праці багатьох людей, використали сотні наукових і літературних джерел, зібрали та систематизували величезну кількість архівних матеріалів, розповідей земляків, які причетні до славного минулого міста.

Далі подається текстовий і нотний варіанти гімна Броварів авторства Наталії Багмут. Описуються герб та прапор міста і порядок їх використання. У книзі представлені герби всіх восьми міст-побратимів Броварів з Франції, США, РФ, Білорусі, Естонії, Польщі, Мексики та Італії. Звертається увага на клімат, географічне положення міста та його природне середовище. Окрема увага приділяється населенню (а це 100 тисяч жителів), транспортній інфраструктурі міста, його очільникам з 1943 р. Прикметно, що серед 23 керівників міста була лише одна жінка, Гончарова Надія Григорівна, яка виконувала ці обов'язки в 1961–1963 рр. Окремі сторінки видання присвячені європейським зв'язкам Броварів та євроінтеграційним процесам.

Перший розділ «Передісторія міста Бровари» охоплює період від зародження життя на броварських землях, льодовикового періоду та доби палеоліту й неоліту, арійську добу та трипільську культуру і доводить розповідь до перших військово-політичних об'єднань скіфів та сіверян. Розділ побудований на потужній літературній базі, в основі якої лежить 38 позицій списку використаних джерел. Автори стверджують, що в історії України Броварщина – частка єдиного первородного краю, відтак і літочислення Броварської землі невід'ємне від віку України. Трипільський період в історії броварського краю тривав не одне тисячоліття. Поселення трипільців на теренах нинішньої Броварщини мають важливу особливість – вони мало не єдині на лівобережжі Дніпра – Десни і залишили по собі виразні сліди. Аналізуються літописні джерела щодо ранньосередньовічного історичного населення нинішньої Броварщини, згадуються кургани та древні могили в Броварському лісі тощо.

Другий розділ «Між Десною, Дніпром і Трубежем. Бровари у давньоруські часи» присвячений передумовам заснування міста та початкам його формування у складі сіверських земель; першим броварським поселенням як фортифікаційним спорудам Руської землі; аналізу походження назви міста. Список джерел та літератури до розділу налічує 70 позицій. Цікава глава, що ілюструє походження назви міста, яка є головним символом у часі, в якому яскраво виражене його історичне минуле. Наводяться варіанти походження назви авторства відомих краєзнавців Дмитра Гамалія, Миколи Барбона, Василя Сердюка, Володимира Мельника та ін. Своє бачення походження назви міста запропонувала й одна з членів редколегії видання Марія Овдiєнко, спираючись на праці відомого українського професора-поліглота, мовознавця Костянтина Тищенка. На їхню думку, назва міста кельтського походження. Даються відповіді на питання щодо правильності вимови назви міста попри різнобічність досить цікавих гіпотез. Досі ще не розгаданою залишається таємниця первинного імені міста Бровари.

Розділ третій «Від Київської Русі до князівства Литовського і Руського» невеликий за обсягом і стосується історії заселення броварських земель монахами київських і переяславських монастирів в часи монгольського іга, Литовсько-руської доби. До списку літератури цього розділу віднесено 13 пунктів. Загалом мирне монастирське господарювання тривало на броварських землях досить довго. Татарська навала змінила спокійний уклад життя на Броварщині. Пробудження в душах сіверського люду волелюбного духу стало залогом зародження на броварських землях героїчного стану козацтва.

Розділ четвертий «Бровари – козацьке місто» висвітлює історію зародження козацької вольниці у Броварах, протидії броварських козаків нападам московських ватаг, послабленню прав і свобод броварських козаків. Розглядається питання зародження козащини у Броварах, де встановилася військова демократія, притаманна Запорозькій Січі. Історія майже усіх населених пунктів Броварщини пов'язана з козащиною та відображена в історичних джерелах та народних переказах. У розділі використано 43 літературних джерела.

Розділ п'ятий «Бровари у ХІХ столітті» охоплює історію міста як волосного центру Остерського повіту Чернігівської області, торкається питань визволення із кріпаччини, промислового перевороту та розвитку місцевих промислів та мануфактур. Цей розвиток аналізується на прикладах діяльності відомих броварських родин підприємців. Серед них: Лавровські, Соколикови, Антоненкови, Бублики, Грабовські, Сумарокови, Степанкевичі та ін.

Окрема глава книги присвячена вивченню броварських шляхів Тараса Шевченка, який тричі, навесні 1829 р., у 1843–1847 рр. та влітку 1859 р. відвідував Бровари. Ці подорожі відбиті у багатьох творах та спогадах славетного Кобзаря, зокрема у повістях «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Близнецы», «Княжна», поемах «Катерина», в якій через Бровари пройшла головна героїня, «Сотник». Згадки про Великого Всеукраїнця зберігаються у Броварах в пам'ятниках, меморіальних дошках, паркових комплексах, церкві святого Тарасія, піснях, зокрема в пісні «Шевченко і Бровари», написаній авторкою міського гімну Н. Багмут у співавторстві з В. Москвичем. Базується матеріал розділу на 36 позиціях використаної літератури.

Шостий розділ «Становлення радянської влади в Броварах та примусова більшовизація» торкається драматичних сторінок історії Броварів початку ХХ ст., яке в цей час стало відомим у світі багатолюдним містом та пережило революційні події 1905–1907 рр., Першу світову війну, Жовтневий переворот, Громадянську війну, російську інтервенцію, становлення радянської влади в Броварах та Голодомор 1921–1923 та 1932–1933 рр. Автори ретельно проаналізували всі події, факти, явища, які вплинули на розвиток міста в цей період. Зокрема констатовано, що на початку 1919 р. у Броварах проживало 5212 осіб, а за переписом 1920 р. населення міста налічувало всього лише 2815 осіб, тобто всього за рік його чисельність скоротилася майже вдвічі! У тридцяті роки на території Броварів було споруджено одну з найбільших в СРСР радіостанцій, яка функціонує донині. Зібрані та систематизовані дані про Голодомор 1932–1933 рр. в Броварах свідчать, що то був період втрат, розпачу, страшних численних смертей і божевілля від голоду. Потужною є літературна база розділу – 51 позиція, яка охоплює наукові, документально-художні, довідникові, статистичні, мемуарні видання.

Розділ сьомий «Бровари напередодні війни» розповідає про п'ять років історії Броварів перед Другою світовою війною. В умовах тодішнього демонстративного показу військової потуги СРСР 15 вересня 1935 р. на Київському аеродромі у Броварах було проведено грандіозний авіапарад, якому в рецензованому виданні відведене окреме місце. Також в цьому розділі розповідається про перебування у Броварах відомого педагога і письменника А. С. Макаренка та створену ним Броварську трудову колонію на базі інтернату для безпритульних дітей. Детально описується навчально-виховний та трудовий процес функціонування цього закладу. Окремо розповідається про духовний занепад Броварів в цей період, нищення українства, руйнування церков, недільних шкіл при храмах, репресії, переслідування та знищення інтелігенції на прикладі Биківнянської трагедії. Список використаних джерел до цього розділу налічує 20 позицій.

У восьмому розділі «Бровари у роки Другої світової війни» мова йде про історію міста на початку війни, про нацистський табір у Броварах та про визволення міста від фашистських загарбників. Більше 600 броварчан віддали життя заради мирного розквіту країни. При написанні цього розділу були використані краєзнавчо-історичні розвідки Ірини Мельник, Раїси Щербакової-Кайдан, Надії Гамалій, Людмили Кошелевої, Наталії Чемериченко, Володимира Мельника, Володимира Гузія та ін. Показаний перебіг окупації та звільнення Броварів. Окремим підрозділом представлені короткі життєписи доль 66-ти солдат-переможців, Героїв-броварчан, укладених за нотатками Раїси Щербакової-Кайдан та газетними публікаціями; поданий перелік з фотографіями пам'ятників, меморіальних таблиць та скульптур броварчан, учасників Другої світової війни. 19 позицій має список літератури цього розділу.

У дев'ятому розділі «Бровари у повоєнні роки» розповідається про розбудову міста у перші роки після війни. Але героїчні та відбудовчі 1946–1947 рр. в історичному календарі України та Броварів закарбовані як роки третього голодомору, про який також йдеться в цьому розділі. Окремо слід відзначити, що автори видання торкнулися маловідомих широкому загалу фактів про перший атомний слід в історії Броварів – травень 1954 р., коли гвардійський інженерно-саперний полк з Броварів був задіяний у перших військових навчаннях з використанням атомної зброї на Тоцькому полігоні в Оренбурзькій області. Також в цьому розділі йдеться про історію Броварів кінця 50-х та у 60–70-ті рр. ХХ ст., коли місто стає одним з промислових центрів області. Згадуються всі підприємства-флагмани виробництва, які були введені в експлуатацію в цей період. Як будувалося місто, дізнаємося зі спогадів про технічно-промислову забудову Броварів дев'ятох безпосередніх учасників подій. В списку літератури до розділу знаходимо 20 назв.

Розділ десятий «Бровари у 80–90-ті роки ХХ століття» побудований на тридцяти позиціях списку літератури і присвячений знаковим і чорним датам 80-х років в історії міста, суспільно-політичним та культурним подіям цього періоду. На початку 80-х рр. Бровари динамічно розвивалися, набували сучасного вигляду, водночас із промисловим будівництвом виникали

нові вулиці, тривала забудова багатоповерхівками тощо. Аналізуються події, пов'язані з участю броварчан у війні в Афганістані та аварією на Чорнобильській АЕС. Особливо розглядається процес піднесення національно-демократичного руху в Броварах, створення в місті Народного руху та Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка.

Одинадцятий розділ «Бровари у новому тисячолітті» охоплює суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні аспекти діяльності міста на початку XXI ст. Крізь призму економіки, освіти, культури, духовності, медицини, фізичної культури і спорту в Броварах розглядається повсякденне міське життя. Прикметні події та особистості дають нам змогу познайомитися ближче з тими, хто творив сучасне обличчя міста. Аналізуються питання розвитку підприємництва, професійної зайнятості, інвестиційної діяльності та розвитку реального сектору економіки, житлово-комунального господарства, соціальної сфери, сучасної культурної політики. Характеризуються навчально-виховні заклади системи освіти у місті, включаючи середні школи, гімназію, Броварський навчально-виховний комплекс, дитячий естетико-натуралістичний центр «Камелія», будинок дитячої творчості, музичні школи, міську дитячу школу мистецтв, міський клуб, літературно-мистецьке об'єднання «Криниця» тощо. Подаються біографії Заслужених учителів України, котрі працюють в Броварах. Особливу увагу в цьому розділі привертає глава, присвячена міським броварським традиціям. Ці самобутні міські свята описуються та аналізуються. Представлена на сторінках видання і гордість міста Бровари – діячі культури і мистецтва, лауреати Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, члени Національної спілки письменників України в їхніх біографіях та світлинах. Особливу групу утворює розповідь про духовне життя релігійної громади міста. Описуються храми та церкви Броварів, які майже всі є новобудовами кінця 1990–2000 рр. Основою духовного розвитку сучасних Броварів є християнсько-моральні засади, які впливають на формування етичних цінностей містян. Бровари – місто толерантне і доброзичливе, всі конфесії знаходять своїх прихильників. Не обійшли автори своєю увагою і питання розвитку спортивного і фізкультурно-масового руху в місті. Подаються дані про Броварську ДЮСШ та відомих спортсменів міста Бровари. Завершується розділ екскурсом в питання історії становлення медичної сфери, подаються біографічні відомості основних організаторів медичної справи.

Останній «Незапланований розділ» спочатку не входив до первинної концепції видання. Його появу обумовило саме життя і такі події, як Революція Гідності, АТО, волонтерський рух тощо. Саме в цьому розділі йдеться про внесок броварчан в революційні події в Україні, подаються імена та біографії загиблих з числа Небесної Сотні та учасників АТО. Проаналізовано значення волонтерів як основної рушійної сили на першому етапі бойових дій на Сході нашої країни.

Окремо хотілося б відзначити вірність авторів науковій етиці. В «Післямові» перераховуються імена людей, а їх понад 30, причетних до появи цього видання та висловлюються слова глибокої вдячності всім цим добродіям.

Щодо зауважень до цього видання, то вони мають швидше рекомендаційну природу і стосуються огріхів так званого часткового характеру. В наступному виданні, яке обов'язково має бути, позаяк наклад цього видання склав усього 500 примірників, а запит буде набагато перевищувати пропозицію, варто врахувати деякі технічні моменти. Так, назви у «Змісті», поданому на сторінках 6–7 не завжди співпадають з назвами безпосередньо в тексті. Наприклад, на с. 6 «**Знайомимось** із містом Бровари», а на с. 14 «**Знайомство** з містом Бровари»; с. 6 «Бровари **у** давньоруські часи», а на с. 45 «Бровари **в** давньоруські часи»; с. 6 «Революційні події **у** Броварах» на с. 143 вже «Революційні події **в** Броварах»; там само «**У** часи російської інтервенції» та «**В** часи російської інтервенції»; там само «Становлення радянської влади **у** Броварах» на с. 143 «Становлення радянської влади **в** Броварах»; на С. 7 «Створення **у** місті Народного Руху України», а на с. 255 вже «Створення **в** місті Народного Руху України». Проте ці огріхи не впливають на високий рівень видання, що свідчить про професіоналізм усієї творчої команди і чудове втілення їхнього задуму. Книга справляє дуже приємне враження. Вона написана доступною мовою і може бути зрозуміла і досвідченому науковцю, і учням

середньої школи. Видання «населяють» звичайні люди, їхні обличчя та справи проглядаються зі сторінок крізь призму століть. Все це спонукає читачів до роздумів над історією свого рідного краю і проведення паралелей із сучасним життям. Сьогодні важко переоцінити значення цього видання, як узагалі значення вивчення місцевої історії. Сподіваємося побачити друге видання книги, ще більш насичене фактологічним матеріалом, доповнене та розширене, де з позиції об'єктивності буде представлено сучасне перепрочитання усієї величної історії Броварів.